

РОЗДІЛ П

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Кириченко В.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. (СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ В. ЗІНЬКІВСЬКОГО)

Дослідження українського ліберально-демократичного руху першої половини ХХ ст., його філософське, соціальне та історичне осмислення органічно вписується в сучасне соціально-політичне життя України і пов'язане з вирішенням проблем становлення національної державності, створенням правової держави, виявленням співвідношення ідеалу держави і політичної реальності, необхідністю подолання соціально-політичної, економічної і духовної кризи.

Ліберально-демократичний рух в Україні першої половини ХХ ст. – складне соціальне явище, що об'єднувало національні особливості та західноєвропейський вплив, який мав певну специфіку прояву та впливу на підросійських українських землях. Ідейні основи ліберально-демократичного руху в Україні тривалий період вважались забороненими радянською політологією та історіографією й досі залишаються малодослідженими.

Дослідження теоретичної спадщини періоду соціально-політичних революцій першої половини ХХ ст. дає можливість розкрити зміст мотивів та ідей, що впливали на формування національно-політичного мислення представників українського ліберально-демократичного руху. Велике значення у розрізі проблеми має вивчення суспільно-політичних поглядів та ідейних переконань В. Зіньківського, ім'я якого тривалий час знаходилося у забутті.

Документальні джерела дослідження представлені біографічними [11; 12; 14; 17; 18] та архівними матеріалами про діяльність В.Зіньківського в еміграції [2; 3; 4]. Це – протоколи засідань комітету Союзу відродження Росії (далі СВР) (Ф.Р. 6141), Варшавської групи кадетської партії (Ф.Р. 5841), Російського евакуаційного комітету (далі РЕК) у Варшаві (Ф. 5866) Державного архіву Російської Федерації. Вони дають змогу з'ясувати участь В.Зіньківського у Белградській групі партії народної свободи, комітету СВР у Варшаві, Російського студентського християнського руху (далі РСХР). Важливим джерелом пізнання особистості В.Зіньківського, осмислення його дій є мемуари та твори вченого [5; 15; 19; 20].

Продовження боротьби з більшовизмом та знищення радянської влади здійснювалось В. Зіньківським в еміграції у межах Білого руху. Криза суспільства першої половини ХХ ст. поставила ліберального мислителя перед необхідністю визначення нових шляхів та перспектив суспільного розвитку. Різка несприйняття жовтневого перевороту 1917 р. та його наслідків – такою була реакція інтелектуальної еліти України в еміграції [1, с. 28-30]. В умовах поширення лібералізму, вплив атеїзму не зміг змінити глибокі християнські традиції суспільства у зарубіжжі.

Перебуваючи в Белграді, вчений продовжував підтримувати зв'язки з СВР, головною метою якого було боротьба з більшовизмом. Навесні 1920 р. разом з групою членів СВР, В.Зіньківський взяв участь у створенні його тимчасового комітету в Югославії [2; 3]. Член СВР В.Зіньківський в цей період знаходився у Варшаві та брав участь у діяльності РЕК, але згодом повернувся в Югославію. У 1921 р. СВР припинив своє існування разом з припиненням діяльності РЕК [4, арк. 118]. З цими подіями була припинена й участь В.Зіньківського в СВР. Однак, сподіваючись на можливість повернутися на Україну, звільнену від більшовизму, вчений знаходився у постійних пошуках визначення шляху відродження Росії як великої та єдиної держави.

Усвідомлення, що Білий рух не привів до очікуваних результатів, що героїчні зусилля та жертви його військ виявились безрезультатними через ідеологічну та практичну безпорадність невійськових учасників викликало до життя євразійство (1921, Софія), що заперечувало соціалізм та стверджувало релігію та національну індивідуальність, як прагнення створити нову національну ідеологію, що за своїми масштабами відповідає великому завданню подолання комунізму.

Осмислюючи територіальну цілісність Євразії, її культурно-материкову єдність, де головним фактором вважалась православна культура як підґрунтя всеєдності націй, представники зазначеної течії займалися розробкою нової ідеології державності шляхом переродження революції більшовизму та відродження Росії як великої та єдиної держави. На їх думку, культура, церква і держава були тими складниками, що дозволяли

ідентифікувати ідею про замкнутий простір “Росія – Євразія” у його територіальному, культурному вимірі та заперечували існування західництва [5, с. 5]. На початковому етапі більшість євразійців визнавали територіальну єдність Росії, навіть за умов реформувань, які здійснювались в СРСР на чолі з комуністичною партією, як великий материковий суперетнос. Але з часом вони зрозуміли помилковість у своїх поглядах. Євразійцями було визнано, що більшовицькі диктатори розчленували споконвічну євразійську територіальну єдність Росії, а військовий атеїзм західного прагматичного мислення зруйнував основи російського життя у державно-соціальному розумінні [6, с. 2]. Побачивши першими гострі та живі проблеми розвитку суспільства у їх світовому масштабі, євразійці не змогли знайти шляхів для їх вирішення.

Здійснивши дослідження з історії критики європейської культури у творах видатних мислителів XIX ст., В. Зіньківський висунув власне бачення зазначеної проблеми. Він стверджував, що соціально-політична криза у російському суспільстві була тісно пов'язана з проблемою секуляризації культури Заходу та її впливом на Росію. Доведення В. Зіньківським взаємопроникнення культур Заходу та Росії [7, с. 3] визначало історичну та духовну невідривність Росії та Заходу. Саме тому радикальне антизахідництво, у міркуваннях вченого, було невірним та нездійсненним. Виходячи з цього, розгляд питання про майбутнє Росії він пов'язував із загальним розвитком суспільного життя Заходу. Визнаючи, глибоку кризу культури, що в європейській історії вже давно визначилась й була пов'язана з відсутністю її цілісності, В. Зіньківський зазначав, що секуляризація культури, виникнення цілої низки самостійних та незалежних від неї галузей творчості, призводило до розриву цілісності в особистості. Самотність особистості підсилювала високий рівень розвитку технічної цивілізації, зокрема механіки, внутрішніх протиріч капіталізму, зростання соціальної боротьби, послаблення духовного життя і підвищення аморалізму, що разом зумовлювало високий розвиток індивідуалізму. Вся атмосфера Просвітництва, яка заперечувала традиції та історію, супроводжувалась бунтарством індивідуального розуму і обмеженістю раціоналізму. Тонке проникнення релятивізму в середовище віруючих кіл, сприяло духовній ізоляції та подрібненню релігійних сил [8, с. 138]. Подіям на Заході В. Зіньківський протиставляв події в Росії, враховуючи наслідки катастрофи 1917 р. Він стверджував, що співіснування атеїзму і релігійного духу, нігілізму і позитивного будівництва революціонізму та традиціоналізму всередині самої Росії призвели до розпаду та призупинення розвитку її творчого життя. Вирішення цієї проблеми В. Зіньківський бачив у відродженні цілісної культури православ'я, яка є універсальною, звільненою від націоналізму. І якщо враховувати те, що навіть катастрофа 1917 р. мала свої корені в ідеології, яка сформувалась на Заході, за В. Зіньківським, було неможливим заперечення зв'язку цієї анархо-комуністичної ідеології з бунтівним характером самої Росії [9, с. 139]. Таким чином, головне завдання у побудові православної культури, відродженні цілісного буття вчений бачив не лише у вирішенні світового завдання, а й у відновленні втрачених історичних духовних традицій. Через це служіння православ'ю, як вселенській істині, на думку вченого, суспільство звільниться від месіанської ідеї, від антизахідництва [10, с. 140].

Зміни у свідомості інтелігенції визначили появу товариств духовного самовдосконалення, які у 1924 р. об'єднались у загальноєвропейську організацію емігрантської молоді – РСХР. Виникнення цього руху було пов'язано з потребою в осмисленні трагічних подій минулого у їх соціокультурному та національно-політичному вимірі, які обумовили еміграцію з батьківщини, та усвідомленні побудови нової держави вільної від впливу ідей більшовизму. Вирішенням цих проблем стала релігійна філософія. У цей період ліберальна інтелігенція вважала слов'янофільство надто традиційним та консервативним. Вона надавала перевагу ідеям соловйовської школи, яка в останні роки XIX ст. поширилась по всій Європі [11, с. 12; 12]. Ідеологами та активними учасниками РСХР були майже всі філософи-емігранти початку XX ст., які опинились за рубіжем (С. Булгаков, Н. Бердяєв, О. Картишев, С. Франк, В. Ільїн).

Головною ідеєю В. Зіньківського було прагнення розвитку діяльності християнських товариств в Європі, та їх об'єднання [13, с. 25]. Постійно цікавлячись молодіжним рухом, В. Зіньківський посилену увагу приділяв проблемі організації молодіжного руху еміграції. В 1923 р. він виступив одним з ініціаторів з'їзду православної молоді в м. Пшерові, на якому було вирішено об'єднати всі існуючі релігійні гуртки в одну організацію (РСХР). Завдяки авторитету, суспільному та педагогічному досвіду роботи з молоддю В. Зіньківський обійняв посаду голови руху [14, с. 66-72].

Першочерговим завданням РСХР було вироблення власної ідеології. Робота отримала свою реалізацію на протязі 6-7 років існування руху [15, с. 24-25]. Не нав'язуючи молоді своїх думок, В. Зіньківський шукав спільного підґрунтя дій. РСХР він уявляв живою силою церкви, як організм, який формує церковну інтелігенцію, завданням якої буде побудова православної культури. У церковній культурі він розрізняв два напрямки – критичний, звернений проти негативних явищ сучасності, та позитивний – звернений у майбутнє. У позитивному змісті передусім важливою була ідея освячення життя, що є однією з граней великої та глибокої ідеї православної культури. В освяченні життя він вирізняв наукову, політичну, мистецьку та педагогічну складові. При цьому не вважав ідею церковної культури – ідеєю сучасності. В. Зіньківський наголошував на її давньохристиянському підґрунті, яке виходить з факту християнства – Боготвілення. Тому шлях церковної культури може бути тільки шляхом свободи і сили, який освячує церкву. Учений трактував зміст поняття “церковна культура” – як прагнення віруючих людей до забезпечення життя на засадах християнства. Оцерковлення життя, за Зіньківським, це – заклик до християнської цілісності життя, оцерковлення культури, повернення до теократичної ідеї, шлях до тієї цілісності, яка сприймалась не тільки

по відношенню до особистого життя, але й по відношенню до життя соціального, історичного, яке передбачало надання церкві центрального місця у житті. Тому завдання РСХР В.Зіньківський бачив в оцерковленні всього життя, в прагненні до того, щоб церква не була сховищем, останньою життєвою втіхою для людей тільки похилого віку, а була тією силою, де молодь буде брати сили для створення свого життя [16, с. 25].

Наступна програма товариства викликала осуд з різних боків. Вже з моменту зародження руху постала проблема його взаємовідносин з російською церквою за кордоном. В.Зіньківський звинувачувався у "масонстві 33-ї ступені". Віддаючи себе роботі у студентському християнському русі, як його ідеолог та духовний наставник, В.Зіньківський прагнув до того, щоб в середовищі цього руху створювались кадри нової демократичної інтелігенції з цілісним православно-християнським світоглядом.

У своїй структурі РСХР складалось з місцевих об'єднань, до складу яких входили всі члени, що мешкали у даному місті і не молодші 16 років. Всі загальні питання вирішувались на загальних з'їздах РСХР, в яких брали участь делегати студентських товариств. Рух вів велику видавничу діяльність. До 1925 р. його видавничим органом був "Духовний світ студентства", який виходив у Празі. У грудні 1925 р. в Парижі вийшов журнал "Вісник РСХР за кордоном" тиражем 75 екземплярів. Як доповнення до "Вісника" виходив "Бюлетень Релігійно-педагогічного кабінету" Богословського православного інституту імені С.Радонежського в Парижі. Діяльність руху набула широкого розвитку в державах Європи. Розгорнулася робота у Франції, Німеччині, Англії, Чехії, Югославії, Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Фінляндії [17].

Природним у цих умовах виявилось те, що усвідомлення необхідності реформування національної ідеології особливо сильно вплинуло на молодь, тоді як покоління, що сформувалось в атмосфері дореволюційних ідеологічних установ, було неспроможним відмовитись від свого минулого та шукати нові шляхи вирішення проблем суспільства. Цими обставинами пояснюється те, що коли євразійство набуло успіху серед молодого покоління, військових учасників Білого руху, поколінням дореволюційних установ доводилась утопія зазначеної ідеології, а її підтримка розцінювалась як заперечення Білого руху та зневаження пам'яті його загиблих бійців.

З середини 1920-х рр. центральний секретаріат РСХР та організації, що входили у місцеве товариство Франції розмістились у Парижі. В.Зіньківський продовжував вести широку діяльність в РСХР у напрямках роботи серед християнської молоді, екуменізму та соціальної активності.

У 1926 р. у діяльності РСХР виникли проблеми щодо ідейної єдності його членів. Вже з початку свого існування РСХР не підпорядковувався юрисдикції церкви. Керівники РСХР уникали контролю з боку церковних ієрархів. У ній вони бачили лише заступницю та наставницю, а зв'язок з нею розглядали лише як духовний. Така позиція РСХР викликала невдоволення єпископського Синоду в Сермських Карловцях, заснованого в Сербії у 1921 р. російською еміграцією. У результаті гострого конфлікту між митрополитом Євлогієм (Георгіївським) та більшістю архієреїв, які засудили РСХР та його місію, відбувся церковний розкол. Подія порушила надію багатьох його членів знайти серед церковних ієрархів своїх пастирів, що вплинуло на поглиблення ідейних розходжень між різними течіями РСХР. Досить сильними були дії членів руху щодо реорганізації РСХР у союз православних братств. Ці протиріччя викликали ідеологічну дискусію серед керівників руху – В.Зіньківським, М. Бердяєвим та їх опонентами. У зв'язку з цим постало питання про збереження ідейної єдності РСХР. Його обговорення відбулось на IV загальному з'їзді РСХР у вересні 1926 р. в Б'єрвіллі (Франція). У ході дискусії було вирішено доповнити назву РСХР, зазначивши у душаках "об'єднання православних товариств". Згодом, у 1927 р. у Клермоні відбувся загальний з'їзд РСХР, на якому було сформульовано його єдину мету та завдання. За рішенням з'їзду студентський рух об'єднував емігрантську молодь православної церкви та залучав невіруючих, допомагав формувати християнське світосприйняття і готував захисників у боротьбі з атеїзмом та матеріалізмом.

На кінець 1920-х рр. у РСХР виник "конфлікт поколінь", розбіжності між "батьками" та "дітьми", який з кожним роком ставав все гострішим. Тут далися взнаки протилежності як духовних прагнень, так й соціально-політичних поглядів. Однак, усі члени РСХР погоджувались з єдиною ідеєю "оцерковлення" життя.

У період між 1925-1939 рр. РСХР працював дуже плідно. Однак вже з середини 1930-х рр. його діяльність занепала. Причиною цього було існування у межах руху багатьох різнобічних напрямів, які відхилялись від провідної ідеї руху. Розкол в РСХР прискорив прихід до влади в Німеччині А. Гітлера та зростання шовіністичних настроїв в багатьох країнах Європи.

Праве крило Руху, очолюване генералом Е. Міллером, одним з керівників Білої армії, надавало перевагу фашизму і крайньому націоналізму тоталітарного типу. Але, представники цього напрямку не хотіли поривати з вірою. Частина з них вийшла з Руху та вступила у так звані національні організації, інша ж частина залишилась в ньому, породжуючи нескінченні суперечності. Ліве крило свідомих прибічників релігійного вільнодумства та прогресивних ідей представляв М. Бердяєв. Це крило відмежувалось від РСХР та утворило нову організацію під назвою "Православна справа" не зважаючи на те, що її члени засуджували захист ідей православ'я. справа, і зліва В.Зіньківський був засуджений за власне бачення у вирішенні суспільних проблем. Його критикували за "лівизну" та звинувачували у масонстві. Отже, широта задуму заснування РСХР була нереалізованою до кінця. В.Зіньківський не визнавав це відкрито. Прибічник аполітичності церкви, він вважав, що її головною ідейною метою повинно стати об'єднання суспільства не

лише у питаннях богослов'я, але й у розумінні вирішення соціокультурних проблем життя. Однак рухівці займалися розглядом різнобічних соціально-політичних питань – державотворення, ідеологій, культури і єдність у даних питаннях могла бути досягнутою лише за умов визначення компромісу серед всіх його членів. Це стало неможливим, деякі члени Руху були змушені вийти з нього.

Свого удару діяльності РСХР завдала і Друга світова війна. У Прибалтиці його розгромили більшовики. На Заході діяльність Руху була припинена німцями. Церква РСХР збереглась лише в Парижі, рухівці продовжували підтримувати між собою особистий зв'язок [18, с. 276-277].

Зазначені події не припинили подальшої діяльності В. Зіньківського як керівника та духовного отця цього об'єднання. Він залишався незмінним головою РСХР до кінця свого життя, обстоюючи головну його мету – відродження православної культури, як потужної сили історії. Повернення до церковної культури він вважав єдиним виходом з того становища, в якому опинились християнські народи. РСХР, як його бачив В. Зіньківський, започаткував цю справу [19, с. 14-15].

Провідною темою, що обговорювалась в колах представників політичної філософської думки еміграції з України та Росії першої половини ХХ ст. було питання розробки досконалої форми державного устрою Росії та України. У своєму змісті вона поєднувала багатовікові традиції цілісної Російської держави та принципи пануючого в Європі лібералізму в сполученні з консервативними засадами. У 1925 р. в Празі відбулись таємні зібрання українських та російських політичних діячів. Це були П. Юренєв, О. Маклецов, А. Жекуліна, О. Бем – з російської сторони та О. Лотоцький, С. Тимошенко, О. Шульгін – з української. Ініціаторами проведення зібрань були В. Зіньківський та Д. Дорошенко. Мета зібрань полягала в тому, щоб з'ясувати умови російсько-українського зближення. Всі були переконані, що головне джерело розпаду та послаблення політичних сил Росії та України – це їх роз'єднаність. В. Зіньківський надавав великого значення цим зустрічам. Проте зібрання, відбулось п'ять, засвідчили, як важко представникам обох країн досягти взаєморозуміння. В. Зіньківський згадував: “Усвідомлювали цю проблему тільки Д. Дорошенко, О. Бем та я” [20, с. 13]. Через неопступливість української політичної інтелігенції, яка належала до групи соціалістів-федералістів та відстоювала ідеї сепаратизму, та представників російської думки, які перебували на позиції державного централізму, у вирішенні зазначеного питання ці зустрічі залишились безрезультатними й були припинені.

Вчений продовжував підтримувати зв'язки з українськими політичними діячами, зокрема членами уряду України періоду правління Гетьманату П. Скоропадського, які також знаходились за кордоном. Головною темою дискусій В. Зіньківського з В. Липинським було визначено православ'я. В. Зіньківський підтримував В. Липинського в тому, що Росія початку ХХ ст. не була творінням однієї Москви, що Росія – тобто та єдність, що існувала з ХVІІІ ст. була творінням Москви та України. В особі В. Липинського, який не міг відректись в ім'я України від Росії, В. Зіньківський побачив дорогий для нього синтез російсько-української стихії [21, с. 101].

У Празі В. Зіньківський був розшуканий Д. Дорошенко, який переконливо умовляв ученого під час перебування того в Берліні відвідати П. Скоропадського. [22, с. 204]. Перша зустріч між діячами була присвячена спогадам про Україну і не мала політичного характеру. Наступна зустріч взимку 1925 р. відбувалась за участю Д. Дорошенко. В. Зіньківський у своїх спогадах зазначав: “Після обіду з родиною Скоропадських ми залишились утрое, між нами почалась політична бесіда” [23, с. 205]. П. Скоропадським було запропоновано В. Зіньківському висловитись щодо проблеми церковного становища та можливості церковного відродження в Україні. Учений відслідковував церковні події в Україні, перш за все, через І. Огієнка, останнього міністра ісповідань за Директорії УНР, з яким В. Зіньківський бачився в січні 1921 р. у Варшаві і в подальшому надсилав йому свої видання в Прагу [24, с. 16-28]. Єдиною плідною справою у напрямку подолання змін в церковному становищі, які були привнесені радянською владою, В. Зіньківський вважав роботу серед молоді, яка мала взяти на себе завдання з відродження православної культури. Відповідно до його позиції П. Скоропадським було запропоновано працювати у згаданому напрямі серед української молоді та зосередити на цьому всі українські церковні сили. Враховуючи досвід безплідних намагань викликати до життя релігійний рух серед української молоді, що мало місце в Празі, В. Зіньківський не бачив доцільності у запропонованій роботі. По-перше, він вважав не можливим впливати на становище церкви в Україні з закордону. По-друге, до часу цієї бесіди він вже три роки очолював РСХР й українці не залишали звинувачувати його у сприянні в справі відбудови Росії [25, с. 205]. Після останньої бесіди з П. Скоропадським численні зустрічі В. Зіньківського та Д. Дорошенка, які відбувались до цього моменту, припинились. Вирішення проблем, які обговорювались під час зустрічі з П. Скоропадським, зокрема щодо церкви в Україні в контексті російсько-українських відносин України та Росії на початку ХХ ст. В. Зіньківський виклав у спогадах “П'ять місяців при владі (15 травня – 19 жовтня 1916 р.)”.

Отже, розглядаючи загальну перспективу політичної проблеми на Україні на початку ХХ ст. В. Зіньківський наголошував, що для відродження Росії не настав тоді ще час. Умови та суспільство виявились неготовими до вирішення цієї проблеми. Своє розуміння проблеми у російсько-українських відносинах учений вважав надійним виходом з того глухого кута в якому вони опинились. Для нього було трагічним ігнорування факту історичного зв'язку між Росією й Україною та визначення окремого шляху для України [26, с. 138]. Перебування в еміграції не спричинило змін у політичних поглядах В. Зіньківського. Він не вдався до абсолютизації російської ідеї та ідеалізації її минулого. Надаючи значення дивовижному впливу

Росії, він бачив і недоліки. Бачив він і трагедію секуляризації західної культури. Незважаючи на це, вчений відстоював позицію створення в Росії системи культурного паралелізму у межах федеративного зв'язку з Україною, де загальним підґрунтям буде православна культура. Всі його громадські та наукові зусилля скеровувались на проведення широкої соціокультурної діяльності, де загальним прагненням було створення нового суспільства, яке виявиться підґрунтям для звільнення Росії від радянської влади.

У 1953 р. В. Зіньківський зайняв найвище для священника місце в єпархії – голови Єпархіальної ради у сані протопресвітера. Свою посаду він залишив у 1957 р., продовжуючи займатись різноманітною суспільною та просвітницькою діяльністю, зокрема приймати участь у з'їздах Руху, в екуменічних зустрічах, в місіонерських поїздках, викладати на богословських курсах. Після смерті митрополита Євлогія В.Зіньківський зробив усе, щоб Західноєвропейський Російський Екзархат не зійшов зі свого шляху. Труднощі цієї справи полягали в тому, що у 1930 р. митрополит Євлогії, керуючий руськими православними парафіями в Європі, оголосив про відмову підкоритись московському Св. Синоду, який вимагав від церков зарубіжжя повної лояльності щодо більшовизму. Рішення митрополита Євлогія підтримали всі священники та парафіяни. В 1931 р. їх під своє опікування прийняв Константинопольський патріарх. Відносини між "євлогіанцями" та Московською патріархією довгий час залишались складними. Позитивне зрушення в них відбулось лише в 1990-ті рр.

Звернення до ідей просвітництва, справедливості, любові доводить, що В. Зіньківський – прихильник природного права у його релігійно-етичному варіанті. Апеляція до релігійно-етичних принципів стала для В. Зіньківського шляхом подолання розбіжностей між конституційною та правовою державою. Держава повинна бути правовою тому що вона повинна бути справедливою. Ця вимога не є запереченням влади, тому що справедливість не закликає забути про оточуючу фізичну та соціальну дійсність. Ця вимога є шляхом до їх перетворення. Розуміння справедливості у В. Зіньківського засновано на уявленні про гідність людської особистості – людина є венець природи, підґрунтям його діяльності є християнський принцип любові, який спроможний перетворити світ. Народний суверенітет В. Зіньківський розумів як існування законодавчого зібрання, обраного всезагальним голосуванням та контролюючим владу.

Звичайно конкретні правові погляди В. Зіньківського не виходили за межі його епохи й навіть у свій час не вважались найрадикальнішими. Проте з часом формалізм правової теорії визначив основу методології нормативізму та позитивістських теорій. Шлях до досягнення правової держави В. Зіньківський бачив у реалізації релігійно-етичних принципів.

Отже, український ліберально-демократичний рух першої половини ХХ ст. розвивався на власній національній основі та виступав альтернативою марксистському та революційно-демократичному світогляду, він не міг не мати впливу західноєвропейського та руського лібералізму і був сплавом універсального та національного.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Любченко М.* Чотири роки української еміграції // Червоний шлях. – 1924. – № 2. – С. 28-31.
2. Державний архів Російської Федерації. Варшавська група кадетської партії (партії народної свободи). 1921 – 1922. – Ф. Р. 5841. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 1-12.
3. Державний архів Російської Федерації. Комітет Союзу відродження Росії у Варшаві. 1920-1921. – Ф. Р. 6141. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – Арк. 1-124.
4. Державний архів Російської Федерації Комітет Союзу відродження Росії у Варшаві. 1920 – 1921. – Ф. Р. 6141. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – Арк. 1-124.
5. *Зеньковський В.* Русские мыслители и Европа: критика европейской культуры у русских мыслителей. – М.: Республика, 1997. – 368 с.
6. Там само. – С. 2.
7. Там само. – С. 3.
8. Там само. – С. 138.
9. Там само. – С. 139.
10. Там само. – С. 140.
11. *Верховский С.* Отец В. Зеньковский // Новый журнал. – 1962. – № 70. – С. 271-285.
12. *Пилипович Л., Кондратюк О.* Значимість релігієзнавчих ідей М. Грушевського і В. Липинського для процесу національного відродження // Релігійна традиція в духовному відродженні України: Матеріали Всеукр. наук. конф. / АН України; Ін-т історії України. – Полтава, 1992. – С. 52-53.
13. *Зандер Л.* Отец Василий как общественный деятель // Вестник РСХД. – 1962. – № 66-67. – С. 24-27.
14. *Морозов И.* Отец Василий друг молодежи // Вестник РСХД. – 1962. – № 66-67. – С. 66-72.
15. *Зеньковський В.* Очерки идеологии РСХД // Вестник РСХД. – 1929. – № 5. – С. 20-24.
16. Там само.
17. *Морозов И.* Отец Василий друг молодежи // Вестник РСХД. – 1962. – № 66-67. – С. 66-72.
18. *Верховский С.* Отец В. Зеньковский // Новый журнал. – 1962. – № 70. – С. 271-285.

19. *Зеньковский В.* Новый этап // Вестник РСХД. – 1935. – № 2. – С. 14-15.
20. *Зеньковский В.* Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.
21. Там само. – С. 101.
22. Там само. – С. 204.
23. Там само. – С. 205.
24. Там само. – С. 16-28.
25. Там само. – С. 205.
26. Там само. – С. 138.

Шевченко О.

КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ В 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У ХХ столітті людство переживало експерименти багатьох ідеологій. Та особливо небезпечною була ідеологія націонал-соціалізму. Після поразки у Другій Світовій війні та Нюрнберзького процесу знищення нацистського феномену видавалось беззаперечним фактом. Проте, несподівано швидке відродження неонацистських організацій засвідчило безпідставність подібних сподівань. Зараз ми можемо спостерігати рецедиви впливу нацистської ідеології, особливо серед молодого покоління, яке вважає, що нетрадиційні мислення та поведінка є оригінальними, неусвідомлюючи всієї небезпеки такого твердження. Звісно, історія не повторюється, в ній діє надто багато факторів, але світова спільнота і в ХХ столітті вже зіткнулась з наслідками недооцінки націонал-соціалізму і має розуміти його надзвичайну небезпеку.

Для незалежної України, ця тема досить актуальна. Деякі сучасні політичні організації беруть на озброєння ідеї нацизму і втягують в свою діяльність неосвічену молодь, яка не розуміє і не усвідомлює справжню сутність таких ідей і ідеологій. Це актуально тепер коли незалежна Україна налагоджує співпрацю з країнами Європи, в число яких входить і Німеччина.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що автор, спираючись на нові підходи, переосмислюючи критично вітчизняну та зарубіжну історіографію проблеми, з'ясовуючи роль ідеологічного фактору, а також завдяки науковому аналізу зовнішньої політики Німеччини в 30-х роках ХХ століття, дозволило створити модель еволюції нацизму, що дало змогу по-новому охарактеризувати домінуючі політичні процеси й структури, розглянувши їх у контексті трансформації усєї системи, дійти принципово нових, у порівнянні з традиційними, висновків.

Нацизм виник в атмосфері, що склалася після поразки Німеччини у Першій світовій війні. Коли правлячі у листопаді 1917 року визнали свою поразку. В середині країни почали загострюватися протиріччя. Армійські кола не приймали поразки на свій рахунок, думаючи, що армія не несе відповідальність за поразку у війні. В армійських колах, все більше поширювалась точка зору з якою непереможна німецька армія стала жертвою зради. Так виникла легенда про “удар ножом у спину”. Суперечки в країні все більше зростали в зв'язку з підписанням Версальської системи договорів [1, с. 8].

Отже, велику роль зіграв моральний фактор. Умови Версальського миру для Німеччини були важкі і принизливі, провокували виникнення шовіністичних і реваншистських настроїв. Таким чином, в країні були створені такі умови, як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні, що сприяли зародженню та поширенню нацистської ідеології, яка з часом захопила в полон все населення країни. І вже понад півстоліття дослідники феномену націонал-соціалізму намагаються відповісти на питання яким чином ідеологія подібного теоретичного антигуманізму могла захопити десятки мільйонів людей у цивілізованій європейській країні і штовхнути їх на жадливі злочини? Ще одна причина криється в історії появи самої доктрини. Як ідейна течія націонал-соціалізм сформувався лише у ХХ ст. і не мав таких авторитетних “батьків-засновників”, як науковий комунізм або класичний лібералізм [2, с. 52]. Більше того, у 20-ті рр. основні положення нацизму були не зрозумілі навіть членам НСДАП (National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei), вражаючи сторонніх спостерігачів своєю розпливчастістю і невизначеністю. Один з класиків світової соціології Г. Леон визначав подібну мінливість як “необхідну ознаку усіх нових вірувань”, оскільки вона є “передумовою їх успішного поширення, надаючи можливість для пристосування до найрізноманітніших потреб легіонів незадоволених”, вказавши, що повністю ідеологічні догми оформлюються лише після перемоги масового руху, який їх репрезентує [2, с. 69]. Подібну думку висловив і К. Мангейм, запропонувавши розрізняти “утопію” – стан соціалізму, коли певні незадоволені суспільні групи настільки зацікавлені в знищенні і перетворенні існуючого ладу, що навіть поза власним бажанням бачать лише елементи ситуацій, спрямовані на заперечення цього порядку, то “ідеологію” – приховування колективною посвідомістю певних соціальних груп справжнього стану суспільних відносин з метою їх стабілізації. Використовуючи термінологію Мангейма,